

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „ТЕОРИЯ НА ВЪЗПИТАНИЕТО“

Неда Георгиева Жечева

**ВЪЗПИТАТЕЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ФОРМИРАНЕТО НА
ИНТЕРКУЛТУРНА КОМПЕТЕНТНОСТ ЧРЕЗ ЧУЖДОЕЗИКОВО
УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на научната и образователната степен
Доктор по ПН 1.2. Педагогика, Докторска програма Теория на възпитанието
и дидактиката (Интеркултурно възпитание)

Научен ръководител:

проф. д-м Сийка Чавдарова-Костова

София, 2019г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Теория на възпитанието“ към Факултета по педагогика в СУ „Св. Климент Охридски“ на 12.11.2019г. Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение и литература. Дисертационният труд съдържа 271 страници, в които са включени 64 фигури и 20 таблици. Приложенията (5 на брой) са оформени в отделно книжно тяло и включват: анкетна карта – пилотно изследване с ученици, анкетна карта – изследване с ученици, карта за експертна оценка, разработки на уроци за формиране на интеркултурна компетентност с карти за оценка на уроците и протоколи за наблюдение на уроците - образец. Използваната литература съдържа 113 източници на български и чужди автори.

Официалната защита на дисертационния труд ще се състои на
.....

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	стр. 3
ГЛАВА I.....	стр. 7
Теоретични и нормативни аспекти на формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание	
1.1 Концепции за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда (възпитателни измерения)	
1.1.1 Същност, дефиниции, съдържание на понятието „интеркултурна компетентност“.....	стр. 7
1.1.2 Измерения/компоненти в различни концепции и връзката им с възпитанието.....	стр. 9
1.1.3 Ключови идеи при разработване на модели за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда – възпитателни измерения.....	стр. 11
1.2 Възпитателен потенциал на нормативни документи на Министерство на образованието за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда в начален етап на образование.....	стр. 14
1.3 Нравствени качества, свързани с възпитателните измерения на формирането на интеркултурната компетентност чрез обучението по чужди езици в началния етап на основната образователна степен.....	стр. 16
ГЛАВА II.....	стр. 21
Резултати от осъществено емпирично изследване в училищна среда – констативен етап	
2.1 Емпирично изследване на нагласите на ученици от 4 ^{ТИ} клас на началния етап на основната образователна степен за формиране на интеркултурна компетентност (с акцент върху възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност	

2.1.1	Концепция на емпиричното изследване.....	стр. 21
2.1.2	Методика на емпиричното изследване на нагласите на ученици от 4 ^{-ти} клас.....	стр. 24
2.1.3	Представяне на резултатите от анкетното проучване....	стр. 27
2.2	Експертна оценка относно формирането на интеркултурна компетентност в часовете по английски език в началния етап на основната образователна степен	
2.2.1	Концепция на емпиричното изследване.....	стр. 29
2.2.2	Представяне на резултатите от експертните оценки.....	стр. 30
ГЛАВА III.....		стр. 31
Емпирично изследване - формиращ етап		
3.1	Методически идеи за формиране на интеркултурна компетентност в часовете по английски език в 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен.....	стр. 31
3.2	Формиращ възпитателен експеримент с ученици от 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен – апробиране на методически идеи за формиране на интеркултурна компетентност.....	стр. 38
ЗАКЛЮЧЕНИЕ– РЕЗЮМЕ.....		стр. 42
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....		стр. 46
Приноси на дисертационния труд.....		стр. 49
Списък с публикации по темата на дисертационния труд... 		стр. 50

УВОД

Актуалността на проблема за формирането на интеркултурна компетентност се обуславя от процеса на глобализация в световен мащаб и свързаното с него нарастване на политическите, икономическите, социалните и културните взаимодействия между отделните държави в постмодерния контекст. В тази връзка се увеличава миграцията с цел търсене на по-добри възможности за професионална и житейска реализация, или по-качествено образование и специализация, насърчавани от Европейския съюз, чрез политиката за свободно придвижване на хора. Допълнително усложняващи съвременните обществени процеси са бежанските вълни, породени от военни конфликти, част от които засегнаха през последните години Европа, а и България. Поради тези причини проблемът за межкултурното общуване е фокус на изследванията на множество дисциплини – от културната антропология до методиката на чуждоезиковото обучение, всяка от които го разглежда от различен ъгъл (Цветкова, Н., 2012). Специалистите са изправени пред предизвикателството да улеснят осъществяването между различните култури, с цел успешно осъществяване на интеркултурен диалог, а това би се случило само чрез придобиването на високо ниво на интеркултурна компетентност, както от приемащата култура, така и от малцинствените (традиционни и новопрстигащи). Според С.Чавдарова-Костова, „най-общо понятието *интеркултурна компетентност* може да се дефинира като способност за установяване и поддържане на успешни междуличностни контакти с представители на различни културни групи - етнически, религиозни, езикови” (Чавдарова-Костова, С., 2010). За успешното формиране на интеркултурна компетентност са необходими активни усилия от всички участници в процеса.

Ключов аспект на осъществяването на интеркултурен диалог е *комуникацията*, а тя би била невъзможна без доброто владееене на езиците на участниците в дадено интеркултурно взаимодействие, или владееенето на друг език, който всички участници знаят еднакво добре. Поради гореспоменатите причини, областта на чуждоезиковото обучение трябва да се усъвършенства и осъвременява. Ето защо и изискванията към учебните помагала по чужд език се увеличават - те не само трябва да дават знания по езика, но и знания за културата, към която принадлежи този език, както и за

културата в интернационален мащаб. Това е световна тенденция в разработването на учебници по английски език, тъй като той отдавна не е характерен само за традиционните англо-говорящи държави, а има функциите и на глобален език, обединяващ всички хора. Тази тенденция е отразена и в законодателството на РБългария в областта на образованието, което претърпя промени и актуализация в тази област в последните години. Това показва, че се възприемат възгледите, представени в съвременните научни изследвания, според които езикът е средство за вникване в дадена културна традиция. Съответно формирането на интеркултурна компетентност е подходящо да се интегрира в учебното съдържание по чуждоезиково обучение, тъй като представлява фактор за успешно взаимодействие в мултикултурна среда. В това отношение дисертационният труд цели да предложи *нов за българското училище подход* – не само формиране на интеркултурна компетентност в рамките на измеренията „знания“ и „умения“, но и акцентиране върху измерението „отношения“, тоест изграждането на личностни качества у учениците, изключително важни за успешното им функциониране в мултикултурна среда.

Настоящата работа показва, че оказването на възпитателно въздействие по посока формиране на личностни качества, присъщи на интеркултурно възпитаната личност чрез чуждоезиково учебно съдържание е сложен процес и за постигането на желаните резултати е необходимо познаване на спецификите и на двете области и отчитането на възрастовите характеристики на учениците в последния клас на началния етап от основната образователна степен, за които е предназначено разработването като част от дисертационния труд авторско учебно съдържание. С творчески подход в търсене на работещи модели за включване на възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност в учебното съдържание по английски език, настоящата работа показва, че това интердисциплинарно съчетаване е постижимо. За целта са необходими задълбочен анализ на академичните изследвания и практика в областта, както и адаптиране и прилагане на най-добрите световни практики в условията на българската учебна среда.

Голямо е предизвикателството представената в настоящия дисертационен труд концепция за формиране на интеркултурна компетентност да бъде внедрена в училищната практика, тъй като

това зависи от мотивацията на учителя по чужд език, но при наличието на воля от страна на ръководството и учителския състав, пред училището се открива голям потенциал да се справи с проблема за формирането на интеркултурна компетентност, тъй като то е общност, своеобразно микрообщество в което, ако учителите и учениците съумеят да си сътрудничат и да изградят доверие едни към други, да проявяват толерантност и емпатия, да положат усилия да осъществят интеркултурен диалог, то и в обществото може да се очакват положителни промени.

Обект: Формиране на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание

Предмет: Възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание

Цели:

- Да се установят възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност чрез използването на чуждоезиково учебно съдържание;
- Да се изследва потенциала на българското законодателство в областта на образованието, а именно наредби и учебни програми по чужд език – английски език, за формиране на интеркултурна компетентност;
- Да се изследват нагласите на експерти и ученици по тематиката;
- Да се разработи методика за оказване на възпитателно въздействие по посока формиране на личностни качества, присъщи на интеркултурно-компетентната личност чрез чуждоезиково учебно съдържание.

Задачи :

1. Теоретично изясняване на компонентите на интеркултурната компетентност и представяне на класически модели за формирането ѝ;
2. Провеждане на анализ на наредби и учебни програми на Министерство на образованието на РБългария за установяване на потенциала им за формиране на интеркултурна компетентност;
3. Изследване на възможността за формиране на интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“ чрез чуждоезиково обучение с разработването на методика с възпитателна насоченост.

4. Разработване на авторски модел за формиране на интеркултурна компетентност;
5. Установяване на нагласите на ученици от 4^{-ти} клас на началната образователна степен относно формирането на интеркултурна компетентност чрез учебното съдържание по английски език;
6. Установяване на нагласите на експерти по чуждоезиково обучение относно формирането на интеркултурна компетентност чрез учебното съдържание по английски език в началния етап на основната образователна степен;
7. Провеждане на възпитателен експеримент за формиране на интеркултурна компетентност чрез специално разработено авторско учебно съдържание по английски език у ученици от 4^{-ти} клас.

Хипотеза: Ако при чуждоезиковото обучение се поставят акценти, свързани със следните измерения на интеркултурната компетентност: знания, умения и отношения с фокус върху измерението „отношения“, то могат да се очакват възпитателни ефекти, свързани с качествата на интеркултурно-компетентната личност, като: толерантност, емпатия, солидарност, положителна комуникативна нагласа, равнопоставеност и недопускане на дискриминация и противопоставяне на насилието.

Изследователски методи:

- Анкета;
- Експертна оценка;
- Възпитателен експеримент;
- Математико-статистически методи за обработка на емпирични данни;
- Контент анализ;
- Сравнителен анализ;
- Статистически методи за представяне на резултати от емпирични данни.

ГЛАВА ПЪРВА

Теоретични и нормативни аспекти на формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание

1.1 Концепции за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда (възпитателни измерения)

1.1.1 Същност, дефиниции, съдържание на понятието „интеркултурна компетентност“

В световен мащаб, тази тематична област представлява научен интерес и се изследва от 60^{-те} години на миналия век като в САЩ неин предшественик е Движението за граждански права, водено от М. Лутър-Кинг, чрез което чернокожите граждани на страната апелират за равни права и възможности. Европа, както и останалия свят не остават незаасегнати от тези процеси и съответно научният интерес по темата расте като тя е разработвана в различни ракурси от множество учени, поставящи своите акценти, като по-известни представители са: Хеерт Хофстеде, който в началото на 80^{-те} години на 20^{-ти} век разработва теория за културните измерения и в началото на 90^{-те} издава една от най-влиятелните книги по темата – „Култури и организации. Софтуер на ума.“ (Хофстеде, Х.: 2001) и в последствие в сътрудничество с Херт Ян Хофстеде и Пол Пидърсън в началото на 21^{-ви} век дава практически насоки за успешно общуване и работа в мултикултурна среда (Хофстеде, Х.Я., Пидърсън, П., Хофстеде, Х.: 2003); в средата на 80-те години Милтън Бенет разработва модел за развитие на интеркултурна сензитивност (Bennett, M.: 2011). В началото на 90-те години американският антрополог Едуард Хол за първи път обръща внимание на невербалния аспект на общуването в мултикултурна среда и по-специално на проксемиката (Hall, E.: 1990). През последното десетилетие на 20^{-ти} век се разработват различни модели за формиране на интеркултурна компетентност като този на Кристин Бенет, която през 1995-та г. предлага модел, който представя етапите на формиране на интеркултурна компетентност като стадии на „неправдоподобност“ и „правдоподобност“ (Bennett, Ch. L., 1995; Иванов, И., 2003). Сред моделите от 90^{-те} г. на 20^{-ти} в. този, който се откроява с фокуса си върху формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание е Модел на

интеркултурната комуникативна компетентност на Майкъл Байръм, който поставя акцент върху развитието на критично мислене и върху ролята на учителя по чужд език като културен медиатор (Vugam, M.: 1997). През 2006-та година Дарла Диърдорф представя модел за формиране на интеркултурна компетентност който акцентира върху процесуалната ѝ природа (Deardorff, D. K.: 2006), а през 2009-та Арасаратнам и Дьорфел създават свой модел, включващ в себе си формирането на емпатия като компонент (Arasathnam, L. A.: 2009). В България темата за формиране на интеркултурна компетентност също се разработва повече от 20 години от учени от различни области като в най-пълна степен темата е изследвана в научните трудове на Сийка Чавдарова-Костова, която анализира взаимовръзката между формирането на интеркултурна компетентност и възпитанието; равнопоставеността и равният достъп до образование и в частност ролята на училището като институция за осъществяване на тази цел, както и подготовката на учителите в областта на интеркултурното възпитание. Също така акцент представляват семейството и неговата роля в интеркултурното възпитание; европейските политики в тази област; реализирането на приобщаващо образование и др. (Чавдарова-Костова, С. 2001; Чавдарова-Костова, С. 2005а; Чавдарова-Костова, С. 2005б; Чавдарова-Костова, С. 2010; Чавдарова-Костова, С. 2011а; Чавдарова-Костова, С. 2011б; Чавдарова-Костова, С. 2012в; Чавдарова-Костова, С., 2012г; Чавдарова-Костова, С. 2017; Чавдарова-Костова, С. 2019).

Според С.Чавдарова-Костова, „най-общо понятието интеркултурна компетентност може да се дефинира като способност за установяване и поддържане на успешни междуличностни контакти с представители на различни културни групи - етнически, религиозни, езикови” (Чавдарова-Костова, С., 2010: 204). Важна характеристика на понятието „интеркултурна компетентност“ е интерактивността - т.е., необходими са активни усилия от всички участници в процеса, за да бъде той успешен. Понятието „интеркултурна компетентност“ може да се разграничи от други сходни понятия – „междукултурна компетентност“ и „кроскултурна компетентност“, при които е достатъчно да има съжителство в мултикултурно общество, но взаимодействието не е задължително. Това мнение не се споделя от всички автори, тъй като някои използват трите понятия като синоними. С. Чавдарова-Костова

определя понятието „мултикултурност“ като „предшественик“ на понятието „интеркултурност“, тъй като то по-скоро се отнася до съвместния живот на различни култури, което не означава взаимодействие между тях. В настоящия дисертационен труд е използвано понятието „интеркултурна компетентност“, тъй като смятам действия, интерактивен аспект за определящ за успешната реализация на един целенасочен процес, какъвто е интеркултурното възпитание.

1.1.2 Измерения/компоненти в различни концепции и връзката им с възпитанието

Модел на Милтън Бенет - моделът на Милтън Бенет за развитие на интеркултурна сензитивност (Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS) е сред класическите в тази област. Създаден е през 1986 г. и описва различните начини, по които хората реагират на срещата с културни различия. Състои се от шест стадия, представляващи увеличаването на чувствителността към различията, или преходът от етноцентризъм към етнорелативизъм.

Модел на Кристин Бенет - моделът на Кристин Бенет е създаден през 1995 г. и е разработен с участието на Р. Ханви и други нейни колеги. При него се очертават два етапа на формиране на интеркултурна компетентност – състояние на „неправдоподобност“ (неприемане на културните различия) и състояние на „правдоподобност“ (позитивно отношение към „другостта“).

Модел на Майкъл Байръм - този модел е разработен през 1997 г. под името „Модел на интеркултурна комуникативна компетентност“ (Model of Intercultural Communicative Competence). Той е създаден от изтъкнатия британски професор Майкъл Байръм от университета в Дърам, смятан за световен авторитет в областта на интеркултурната комуникативна компетентност, билингвалното обучение и обучението на учители за работа в интеркултурна среда. Моделът на Байръм включва следните компоненти: *Savoirs* (Знания) , *Savoir comprendre* (Умения за интерпретация и съотнасяне), *Savoir apprendre/faire* (Умения за откриване и взаимодействие), *Savoirs`engager* (Критична културна осъзнатост) и *Savoir être* (Нагласи/Отношения).

Модел на Дарла К. Диърдорф – процесният модел на интеркултурната компетентност е създаден от Дарла Диърдорф през

2006 г., което го прави най-новият от всички описани дотук модели. При него интеркултурната компетентност се разглежда като процес, който никога не свършва, тъй като ученикът не спира да усъвършенства способностите си и с течение на времето претърпява трансформация към интеркултурно компетентна личност (Deardorff, D., 2006). Самият модел е кръгов и представлява преминаването на личността от едно измерение на интеркултурната компетентност в друго. Според Диърдорф интеркултурната компетентност се състои от следните измерения или компоненти: нагласи, знания и разбиране, вътрешни и външни за личността резултати. Движението по модела следва да става от личностно ниво (нагласи) към междуличностно/интерактивно ниво (резултати). Въпреки това моделът може да бъде и „отворен“, т.е. позволява личността да се движи свободно между различните измерения понякога напред, друг път назад, например за да затвърди дадено понятие с което се е срещнала преди.

Модел на Арасаратнам - този модел на интеркултурната комуникативна компетентност е разработен от L. Arasaratnam в сътрудничество с M. Doerfel през 2008 г. и е един от най-новите модели (Arasaratnam, L., 2009: 2). Моделът е основан на трите измерения на интеркултурната компетентност – когнитивно, афективно и поведенческо.

Съществуващите модели за развитие на интеркултурна компетентност притежават необходимия за формирането ѝ инструментариум, който може да бъде използван като се акцентира върху измерението „отношения“ и изграждането на подходящи личностни качества. Тези модели имат универсален характер и представляват съвкупност от знания, умения и отношения (в литературата се срещат и като „навици“, „нагласи“ или „мотивация“). Все пак прилагането на съществуващите модели за развитие на интеркултурна компетентност в нашите условия трябва да става след отчитане на конкретиката и спецификата на българската учебна среда. За целта на настоящия дисертационен труд, моделът на Байръм е подходящ за използване в училищна среда с цел формиране на интеркултурна компетентност, тъй като има оригинален подход, използващ нетрадиционни средства, подходящо вписани в учебното съдържание и позволява да се преодолеят съществуващи съпротиви по отношение на включването на интеркултурна тематика в училище, основани на предразсъдъци.

Освен това Байръм посочва като подходящ за тази цел медиатор, а именно - **учителят по чужд език**. Приема се мнението на Байръм, че задачата на учителя по чуждоезиково обучение е **не само да развива лингвистични умения, а и да допринесе за формирането на интеркултурна компетентност**, която е много важна за изграждане на пълноценно общуване във все по- глобализиращото се общество. Освен това се възприема и разбирането от модела на Дарла Диърдорф, че процесът по формиране на интеркултурна компетентност не може да завърши напълно и върху него трябва да се работи през целия живот, но основите могат и трябва да се поставят в училищна възраст. Също така се възприема разбирането, че е възможно ученикът да навакхва пропуснати умения, свързани с формирането на интеркултурна компетентност.

1.1.3 Ключови идеи при разработване на модели за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда – възпитателни измерения

Толерантност

В голяма част от литературата в областта на интеркултурните изследвания толерантността неизменно присъства като фактор, от който зависи успехът на интеркултурното възпитание. В настоящата работа понятието „толерантност“ се тълкува като „разбиране“, „уважение“ и „приемане“ а не като „понасяне“. Също така се приема, че толерантността не е задължително да бъде дума, изпразнена от съдържание, статично или лицемерно прикриване на скрити негативни нагласи. Толерантността трябва да се разглежда в действията ѝ аспект, в смисъл на положителна нагласа за разбиране на чуждата гледна точка, и ако не приемането ѝ, то отнасянето с уважение към мирогледа на „другия“. Според чл.5, ал.1, т.8 на Закона за предучилищното и училищното образование: „формирането на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин“ е изведено като основна цел на образователния процес (Закон за предучилищното и училищното образование, 2016). Законовото регламентиране на толерантността като основна цел за образованието подчертава нейната обществена значимост, както и предопределя включването ѝ в учебните планове по предмети посредством подходящи учебни помагала.

Емпатия

Понятието „емпатия“ възниква в началото на 20-ти век от гръцката дума „емпатея“ (от ем- „във“ и патос „чувство“) и е превод на немския термин “Einfühlung”. Съществуват различни дефиниции на „емпатия“, но тази, която представят De Vignemont & Singer, е добила широка популярност, а именно: „емпатията е чувстването на емоция, която по някакъв начин е сходна с тази на друг човек и която се предизвиква чрез наблюдение или представяне на другия (чрез въображението) и която включва осъзнаването, че другият е причината за собствената ни емоция“ (De Vignemont, Singer, 2006: 435). Понятието „емпатия“ може да бъде свързано с друго значимо понятие в контекста на модерния живот – интеркултурната компетентност. Тези две понятия имат пресечни точки, тъй като чувстването на емпатия спрямо друг човек, добронамереността и откритостта са основа за изграждането на добри интеркултурни взаимоотношения и постигане на високо ниво на интеркултурна компетентност, което от своя страна е една от целите на интеркултурното възпитание (Жечева, Н., 2015: 132). Както емпатията, така и интеркултурната компетентност са подходящи за формиране в училищна среда в рамките на обучението по езици. Използвайки специално подобрени литературни текстове в часа по чужд език, учителят може да формира емпатия у своите ученици в контекста на интеркултурното възпитание.

Положителна комуникативна нагласа

Разбира се, изразяването на емпатия не би било възможно без някаква форма на общуване. За да се случи то, обаче, налице трябва да бъде позитивна нагласа за осъществяване на комуникация с „различния“ човек. При отсъствие на такава няма как да се очакват прояви на толерантност, емпатия, солидарност, противопоставяне на насилието или недопускане на дискриминация – т.е. всички останали ключови идеи не могат да бъдат ефективно включени във възпитателната работа при отсъствие на потребност от общуване с носителя на някаква „различност“. Тази нагласа се изразява както в едно добронамерено любопитство, така и в непредубеденост към носителя на различна култура. Чрез общуването с деца от различен произход и развитието на позитивна нагласа за общуване в мултикултурна среда ученикът ще може да формира по-лесно емпатия, както и позитивна нагласа спрямо представителите на

различни култури. Т.е. тук може да се намери връзка между понятията „емпатия“ и „положителна комуникативна нагласа“.

Равнопоставеност и недопускане на дискриминация

Взаимното разбиране и уважение са изключително важни за осъществяването на успешни интеркултурни взаимоотношения, тъй като съставят основата на межкултурния диалог според „Бялата книга за межкултурен диалог“ на Съвета на Европа (White Paper on Intercultural Dialogue, 2008). Следователно в мултикултурната класна стая е нужно да има равнопоставеност, уважение и признаване на различията, като същевременно не се допуска дискриминация спрямо който и да член на класа или учителския колектив. Ако педагогът положи усилия да възпита в учениците чувството за равнопоставеност, то като естествено последствие би се появила и реакция на недопускане на прояви на дискриминация.

Солидарност

Създаването на дух на солидарност в мултикултурната класна стая според Childs се свързва с възможността за справяне с конфликтни ситуации, породени от културни различия (Childs, J. W., 2003). Тук ролята на учителя, и по-специално на класния ръководител, е от голямо значение, тъй като при положени усилия от негова страна за формирането на солидарност, може да се очаква подобряване на общуването и атмосферата на работа, което би довело до по-успешно справяне с възникнали конфликти. В свое изследване от 2010 г. Cole и Luna доказват, че емпатията и диалогът могат да спомогнат за формирането на солидарност в културно и социално многообразни групи (Cole, E. G., Luna, Z. T., 2010: 93). Следователно може да се търсят взаимовръзки между понятията „емпатия“ и „солидарност“.

Противопоставяне на насилието

Според С. Чавдарова-Костова, за да се справи с проблема „различие“, образователната система е нужно да търси решение в духа на хуманизма, който авторът определя като „безспорна универсална нравствена човешка ценност“ (Чавдарова-Костова, С., 2010: 8). Разбира се, за да се постигне такава дълбока промяна в мисленето на учениците, е необходима последователна и целенасочена възпитателна работа, като тези убеждения следва да се утвърдят като принципи, според които да работи цялата училищна общност. Противопоставянето на насилието е ключова идея, която е

свързана с формирането на интеркултурна компетентност, тъй като хуманизмът като идея, която стои в основата му, е неразделно свързан с интеркултурността и мира като концепции за справяне със ситуациите на конфронтации, предизвикани от различия.

Горепосочените ключови идеи, представящи личностни качества стоят в основата на възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност, които са: **възпитателно въздействие по посока формиране на толерантност/ емпатия/ солидарност/ позитивна комуникативна нагласа/ равенство и недопускане на дискриминация/ противопоставяне на насилието.**

1.2 Възпитателен потенциал на нормативни документи на Министерство на образованието за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда в начален етап на образование

В тази част от дисертационния труд са анализирани **Законът за предучилищното и училищното образование, държавният образователен стандарт за общообразователна подготовка, държавният образователен стандарт за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование, държавните образователни изисквания за учебно съдържание по чужди езици, както и учебните програми по чужди езици,** като документи, определящи позицията и визията на министерството на образованието за формирането на интеркултурна компетентност в училищна среда. Възпитателният потенциал за формиране на интеркултурна компетентност на заложените в горепосочените официални държавни документи идеи и концепции е изследван във връзка с наличието на елементи, съдействащи за формирането на интеркултурност, а именно – **толерантност, емпатия, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация, както и положителна комуникативна нагласа.** Те представляват ключови идеи, свързани с нравственото, интеркултурното и светогледното възпитание, които биха били подходящи за включване в процеса на обучение в часовете по английски език в рамките на училищното образование с цел формиране на интеркултурна компетентност и съответно

наличието им в официалните наредби на Министерство на образованието се разглежда като потенциал по отношение на възпитателната работа в тази насока. *Наредба № 13 за гражданското, здравното и интеркултурното образование* определя интеркултурното образование като имащо за цел формирането на цялостна интеркултурна компетентност – знания, умения и нагласи. В тази връзка, концепцията за същността на интеркултурното образование, представена от Министерство на образованието, акцентира не само върху обучението, но и дава възможност на учителите да предвидят дейности, свързани с формирането на личностни качества, наред с тези, изграждащи знания и умения. *Новите учебни програми по първи чужд език за 4^{ти} клас* (в сила от уч.година 2019/2020г.) акцентират на изграждането на компетентности, улесняващи межкултурното общуване, като за тази цел се предвижда включването на културно съдържание в учебните помагала, освен това програмите целят развитието на личността на ученика, което предполага дейности в областта на възпитанието, а това от своя страна е основата на концепцията, представена в настоящия дисертационен труд. Като пропуск в новите учебните програми по първи чужд език за 4^{ти} клас може да се отбележи отсъствието на културна информация за по-широк кръг страни. Включването на разнообразна културна информация не само ще подпомогне формирането на интеркултурна компетентност, чрез съпоставянето на собствената култура на ученика с разнообразни културни перспективи, но и ще обогати общата култура на учениците, както и речниковия им запас по изучавания първи чужд език. Анализът на *Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка* дава основание да се смята, че формирането на интеркултурна компетентност в училищна среда се счита за значимо и необходимо от Министерство на образованието и следва да се внедри на практика в държавните училища. Тази институционална подкрепа е важна за директорите и учителите, които желаят да интегрират интеркултурното възпитание като част от часовете по чужд език в училище.

1.3 Нравствени качества, свързани с възпитателните измерения на формирането на интеркултурната компетентност чрез обучението по чужди езици в началния етап на основната образователна степен

Език, култура и интеркултурност

Езиковото обучение е подходяща среда за формиране на интеркултурна компетентност, тъй като понятията „език“ и „култура“ са неразривно свързани. Усвоявайки езика, детето усвоява и определена чувствителност, инструментариум за познание на света и ценности, интериоризира социалните структури и усвоява социалните роли (J.M. DeQueiroz, 1994: 43-45) по [И. Иванов, 1998: 48]. Езикът притежава и важна социална функция, тъй като е средство за комуникиране на ценности, убеждения и обичаи. Езикът е проводник на културата и предразполага към създаването на обща групов идентичност и солидарност. Чуждоезиковото учебно съдържание е насочено към повишаване на езиковата компетентност, а тя дава възможност на хората да обменят информация, чувства, идеи и да достигат до определени нагласи, решения за поведение и т.н., което би допринесло за формирането на позитивни личностни качества, характерни за интеркултурно възпитаната личност.

Обучение по езици и формиране на интеркултурна компетентност

• Връзката между комуникативна и интеркултурна компетентност

Езиковото обучение в българското училище и по-конкретно чуждоезиковото (*б.а.*) в началния етап на образование е с комуникативно-речева насоченост, тоест езиковите структури не се изучават самоцелно, а в контекста на устната и писмената реч с цел формиране на комуникативна компетентност (Иванова, И., 2010: 149). Независимо от изучавания чужд език, в учебното съдържание може да се интегрират освен традиционно присъстващите дейности за формиране на езикова компетентност, така и такива подпомагащи формирането на интеркултурна компетентност, важен фактор за което е развитието на толерантност. Както в горепосочените литературни източници, така и в нормативните документи на Министерство на образованието, свързани с обучението по езици се заявява връзката между понятията „език“ и „култура“, както и

безспорната им съвместимост в рамките на учебното съдържание. Доказателство за това е традиционното използване на текстове в учебниците, съдържащи информация за културата или културите, свързани с дадения език, редом с граматичните и лексикални задачи, чието усвояване междувпрочем също може да се интегрира в текст на културна тематика – по този начин се формира както езикова, така и интеркултурна компетентност, като изграждането на едната съдейства за изграждането на другата. Освен, че текстовете на културна тематика подпомагат формирането на ценни от интеркултурна гледна точка качества, като толерантност и емпатия, те насърчават и формирането на критично мислене и важните за изграждането му умения за съпоставяне на собствената култура с други чужди за ученика култури, както и по-доброто разбиране не само на другите, но и на себе си като личност принадлежаща към определена културна традиция.

• Обучението по английски език за формиране на интеркултурна компетентност в 4-ти клас на началния етап на основната образователна степен

- **Етап на възрастово развитие на учениците в 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен и връзката му с методиката на възпитателната дейност за формиране на интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“**

Във възрастния период от 7 до 11 години, децата са в начална училищна възраст, като по отношение на психологическото си развитие те се намират в „периода на средното детство“ (термин, използван в американската психологическа литература и обхващащ възрастова група в малко по-широк диапазон 6 до 12 години).

По отношение на формирането на интеркултурна компетентност тази възраст е изключително подходяща, поради следните причини. От една страна по отношение на когнитивното си развитие (според класификацията на Ж. Пиаже този период (7-12г.) обхваща „стадия на конкретните операции“) в периода на средното детство учениците постепенно се разделят с егоцентризма в речта, в мисленето и в социалните взаимоотношения (Davis, D., 2010: 350 - 351). Възниква нова структура на съзнанието - способността за децентриране от собствената гледна точка, или за разбирането на

гледната точка на другия човек. Спадът на егоцентричното мислене също допринася за появата на моралното развитие като постепенно децата започват да ценят моралната сложност и развиват по-нюансирани мнения относно моралните дилеми. Между 10 и 12 години, едно дете може да побере противоположни или различни гледни точки в съзнанието си по едно и също време. При усвояването на учебно съдържание е важно да се спазва педагогическият принцип за нагледност като паралелно се подготвя и основата за развитие на по-сложните мисловни операции и умения като умението за критично мислене, например чрез разсъждаването по т.нар. „*фундаментални въпроси*“¹. Успешното разбиране на гледната точка на другия има множество следствия както за развитието на познавателната сфера, така и за социалните взаимоотношения на детето, като например нарастването на склонността му за сътрудничество с връстниците. Поради тези причини децата в училищна възраст (8-9 г. и нагоре) за разлика от по-малките деца, които са по-склонни да се идентифицират с някой като себе си, възприемат по-сложна гледна точка относно етническите и расови разлики, като отчитат общочовешките характеристики на различните групи хора и различията между хората от една група (пак там: 375). Благоприятства се формирането на интеркултурна компетентност, тъй като способността за анализ и разбиране на чуждото мнение и поведение е нужна при анализирането на определена тема (задачата за четене с разбиране, ядрото на всеки урок от методиката за формиране на интеркултурна компетентност, която се обсъжда в емпиричната част на настоящата дисертация) и провеждането на дискусия по нея с цел развитие на критично мислене и нравствени качества. Тази възможност за възпитателно въздействие по посока формиране на толерантност не бива да се подминава от училището като институция, което следва да осигури равен достъп до образование на всички деца, независимо от техните различия, важна е ролята на училището и за формиране на позитивни нагласи в обществото спрямо мястото на „различието“ в „масовото“ училище като се обучават различни деца в един клас и едно училище (Чавдарова-Костова, С., 2011б).

---

¹ Оригиналният термин е “essential questions” (англ.) – превод мой – въпроси, които нямат еднозначен отговор и целят да провокират мисленето на човек, като го накарат да бъде креативен и да разсъждава.

Всички горепосочени аргументи сочат, че изборът на възрастовата група от 9 – 11 години (възрастовият диапазон на четвъртокласниците) е подходящ за формирането на интеркултурна компетентност.

- Методически принципи на ЧЕО (чуждоезиковото обучение) и подходящо учебно съдържание за формиране на интеркултурна компетентност в 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен

Поради факта, че като част от емпиричното изследване в настоящата дисертационна работа е предвидено разработването на методика за формиране на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език е нужно да се отбележат методическите принципи на ЧЕО (чуждоезиково обучение) и по-специално на РЧЕО (ранно чуждоезиково обучение), с които следва да се съобрази една такава методика, както и да се представят основните възгледи за избор на подходящото за целта учебно съдържание. Методиката на РЧЕО обхваща „институционализираното обучение по език за деца от 3-4 до 9-10 години, т.е. в детска градина и начална училищна степен“ (Стефанова, П., 2015: 26). Сред принципите, използвани от автора на дисертационния труд при разработването на методиката за формиране на интеркултурна компетентност чрез обучение по английски език са: принципът на нагледността, принципът на съзнателност, принципът на активност, принципът на трайност на знанията и уменията, принципът на индивидуален подход, принципът на комуникативност, принципът на межкултурен подход, принципът на непринудена, освободена от страх атмосфера и още един принцип - „чуждият език не е просто цел на обучението, а е инструмент по пътя за създаване на познавателни умения у детето“ (Стефанова, П., 2015; Рангелов, С., 2005).

По отношение на избор на подходящото учебно съдържание по чужд език (в случая английски език) чрез което да се формира интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“ трябва да се отбележи, че то следва да бъде съобразено както с възрастовите особености на учениците, така и с методическите принципи на ЧЕО и РЧЕО, изложени по-назад в текста. Това е нелека задача имайки предвид, че учебното

съдържание следва да се съобрази и с нивото на владеене на английски език на учениците, което е най-ниското - A1 от ОЕРЕР (Общата европейска референтна езикова рамка). В допълнение е нужно да се реализира възпитателно въздействие чрез следните направления в урочната дейност: „целесъобразно използване на учебното съдържание; творческа хуманна реализация на отделните компоненти на урока; хуманизация на общуването с учениците в цялостния процес на обучение“ (Рангелова, Е., 2009: 72). Съобразно всички тези изисквания е възможно да се подберат и адаптират подходящи текстове на интересна за учениците тематика, с вълнуващи за тях герои, които да могат да им въздействат по посока формиране на позитивни нагласи относно различията. Това е методическият подход използван в настоящата дисертация, като той се допълва идейно с друг сходен подход, представен от М.Байръм, а именно подходът „*Интеркултурно гражданство*“. При него се използва моделът на Байръм за формирането на интеркултурна комуникативна компетентност като се акцентира върху формирането на знания, умения и отношения, позволяващи функционирането в мултикултурна среда чрез развитие на критично мислене, съпоставяне на различните културни перспективи, обективност и формиране на нравствени качества у учениците като силно се акцентира върху формирането на морални качества.

- **Методи и форми, подходящи за формиране на интеркултурна компетентност в часовете по език в 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен**

По отношение на конкретните методи за въвеждане на интеркултурни елементи в чуждоезиковото обучение, може да се каже, че най-разпространеният е *употребата на текстове*. Успешен подход би бил съчетаването на културната информация с лингвистична задача, като това ще мотивира учителите да я използват и да не я възприемат като нещо, което се учи по желание. Примерите за такива комбинирани задачи са многобройни и могат да включват: задача с посочени няколко отговора (multiple-choice task) на културна тематика, задача за четене с разбиране (reading comprehension) на тема правата на децата, задача за слушане с разбиране (listening comprehension) за известна личност от чужбина и

т.н. По този начин се комбинират цели, свързани както с формирането на интеркултурна, така и на езикова компетентност.

Провеждането на *дискусия* по темата на прочетения текст е друг метод, чрез който учениците могат да развият уменията да съпоставят различни гледни точки – на собствената култура и на различната като по този начин те се учат не само да разбират хората от други етноси, но и се учат да разбират по-добре себе си.

Други подходящи методи за формиране на интеркултурна компетентност у учениците в 4^{ти} клас на началното училище са *ролевата игра*, както и разновидностите на възпитателната форма „*кооперативно учене*“ - *отборното състезание* и *проектна работа* (последният метод е включен в учебната програма по чужд език). Освен тези методи съществува и още един, чрез който може да се окаже мощно възпитателно въздействие и това е личният пример на учителя.

ГЛАВА ВТОРА

Резултати от осъществено емпирично изследване в училищна среда – констативен етап

2.1 Емпирично изследване на нагласите на ученици от 4^{ти} клас на началния етап на основната образователна степен за формиране на интеркултурна компетентност (с акцент върху възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност)

2.1.1 Концепция на емпиричното изследване

Изследваният проблем се изразява във формирането на интеркултурна компетентност у ученици от 4^{ти} клас на началната образователна степен с акцент върху възпитателните й измерения.

Конструиране на модел на изследвания процес за формиране на интеркултурна компетентност

На Фиг. 1 е представен модел на процеса за формиране на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание с акцент върху възпитателните измерения на формирането й. Той е създаден на основата на резултати от изследвания през последните две десетилетия, които водят до общоприета в европейски план теза, че формирането на такава компетентност е процес, свързан с наличието на позитивна нагласа

за усвояване на нови знания и умения. Тъй като формирането на интеркултурна компетентност има за цел формиране и развитие на отношения на толерантност, емпатия, позитивна комуникативна нагласа, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация е важно те да се включат в модела, което именно подчертава възпитателната му насоченост.

Фиг. 1 Графично представяне на модел за формиране на интеркултурната компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание с акцент върху възпитателните измерения на формирането ѝ.

Както беше споменато по-горе, моделът от Фиг.1 представя формирането на интеркултурна компетентност като процес и това разбиране е заимствано от концепцията на Д. Дийрдорф за формирането на интеркултурна компетентност. Този процес води началото си от наличието на позитивна нагласа у ученика, тоест това е необходима, но не и задължителна предпоставка за стартиране на процеса, което графично е представено чрез жълта стрелка, оградена от пунктирна линия.

След като ученикът има позитивна нагласа за осъществяване на межкултурна комуникация (наличието на която би повлияло благоприятно целия процес), тогава той може да усвои знания, както и умения за общуване в интеркултурна среда. В съдържателен план тези знания и умения са заимствани от модела на М. Байръм за

формиране на интеркултурна комуникативна компетентност, тъй като са подходящи за формиране на интеркултурна компетентност от ученици в началното училище (М. Байръм е апробирал успешно своя модел с ученици от начално училище в САЩ). В настоящата работа се възприема разбирането, че след като са усвоили определен обем знания и умения, чрез възпитателно въздействие, упражнявано от учителя учениците могат да изградят отношения, присъщи на интеркултурно-компетентната личност. Жълтите стрелки, оградени с непрекъсната линия показват, че при пропуски в знанията и уменията, ученикът може да се върне „назад“ и да ги попълни и обогати.

Тук следва да се направи едно уточнение - тези отношения са резултат от възпитателните въздействия, оказвани от учителя в процеса на формиране на интеркултурна компетентност, докато позитивната нагласа, която е ситуирана на старта на процеса представлява благоприятен фактор за формиране на интеркултурна компетентност и е различен елемент от модела, наличието на който се обуславя от контекста на формиране на интеркултурна компетентност, а именно чуждоезиковото обучение. Поради спецификата на изучаването на чужд език, от страна на ученика е нужно да има наличие на позитивна нагласа, която да спомогне неговата мотивация за изучаване на този език, а в конкретния случай и за формирането на интеркултурна компетентност, тъй като двата процеса са интегрирани един в друг. От друга страна при формирането на интеркултурна компетентност, независимо от контекста също е добре да се започне при наличието на позитивна нагласа, което е и разбирането на D. Deardorff, в чийто модел позитивните нагласи като любопитство, уважение и откритост са предпоставка за стартиране на процеса. Освен това, при този модел също както и в модела, представен в настоящата дисертация (компонент „Изграждане на отношения чрез възпитателно въздействие по посока формиране на личностни качества“) има отделен компонент „Очаквани вътрешни резултати“, свързан с „информираното преобръщане на светогледа“ (Deardorff, D., 2006), което се постига в процеса на формиране на интеркултурна компетентност.

Поради гореизложените причини в настоящата дисертация е проведено проучване на нагласите на ученици от 4^{-ти} клас за формиране на интеркултурна компетентност преди процесът на

формирането на тази компетентност да е започнал, тъй като учебното съдържание по английски език за целите на дисертационния труд следва да предизвиква позитивна нагласа у учениците. Тази нагласа може да се създаде чрез търсенето на мнението на реципиентите на това учебно съдържание (учениците). Търсенето на мнението на децата за това какво е полезно за тях, какво им е интересно и какво искат да изучават ги въвлеча в процеса, поставя ги в субектна позиция, прави ги съ-автори на това учебно съдържание, а това ги кара да се чувстват значими и заинтересовани и съответно да имат желание да учат, тоест позитивна нагласа. Този момент на поставяне на ученика в позицията на субект, редом с учителя е отличителна характеристика на подхода, представен от настоящата дисертация. От представените резултати от анкетното проучване е видно, че учениците дават с готовност и подробно описват своето мнение като изразяват съгласие или несъгласие по зададените въпроси, а колебаещите се заемат много малка част от всички анкетиращи.

Аргументите изложени дотук дават основание да се смята, че наличието на позитивна нагласа на входа на процеса на формиране на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание е необходима предпоставка за по-пълноценното постигане на очакваните резултати – това обяснява включването ѝ като елемент в представения модел. Въпреки това, наличието ѝ у учениците не винаги може да бъде осигурено още на входа на процеса, следователно в настоящата дисертация се утвърждава схващането, че позитивната нагласа е подпомагач, но не задължителен елемент за формирането на интеркултурна компетентност.

2.1.2 Методика на емпиричното изследване на нагласите на ученици от 4^{-ти} клас

Цел

- Да се установи дали учебното съдържание по английски език в 4^{-ти} клас съдейства за формирането на интеркултурна компетентност, както и да се установят нагласите на ученици от 4^{-ти} клас на началната образователна степен към различieto; да се дадат насоки за изготвяне и апробиране на текстове с подходящо съдържание според рамковите изисквания за

обучението по интеркултурното възпитание за начален етап на основна степен (Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 от НАРЕДБА № 13..., 2016).

Задачи

- Да се установят нагласите на учениците относно формирането на интеркултурна компетентност в училищна среда, с акцент върху измерението „отношения“ („нагласи“).
- Да се установи дали учебното съдържание по английски език подпомага формирането на интеркултурна компетентност.
- Да се установят нагласите на учениците към различието.

Статистически метод за обработка на данните

- За обработка на събраните данни се използва описателна статистика. Описателните методи служат за класификация и обобщено представяне на данните в табличен, графичен и аналитичен вид.

Измервателни скали

- Използва се номинална (описателна) скала, подходяща за измерване на неметрирани променливи и заради словесното описание на даден признак.

Извадка

- 2- степенна гнездова извадка, непреднамерена, градовете са избрани по различни административни райони в РБ (1^{ва} степен), след което училищата са подбрани на случаен принцип (2^{ра} степен)
- По едно учебно заведение в следните градове: Шумен и Пловдив и по две в София и Хасково
- Брой на изследваните ученици от 4^{ти} клас във всяко изследвано училище:

- София – СУ – 100 ученици

- ОУ – 70 ученици

- Шумен – ОУ – 104 ученици

- Хасково – ОУ – 26 ученици

- ОУ – 43 ученици

- Пловдив - ОУ – 65 ученици

Общо: 410 ученици

- Брой на изследваните ученици от 4^{-ти} клас в пилотното изследване:
  - София – 1 ученик
  - Шумен – 12 ученици
  - Хасково – 1 ученик

Общо: 14 ученици

- Брой на изследваните ученици от 4^{-ти} клас, участвали в експерименталното изследване при апробирането на методика за формиране на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание:
  - София – СУ:
  - 26 ученици от 4^{-ти} „Б“ клас с урока „Birthdays around the world“;
  - 19 ученици от 4^{-ти} „А“ клас, с които е апробиран урока “Bullying – the story of the young Cristiano Ronaldo”;
  - 25 ученици от 4^{-ти} „Б“ клас, с които е апробиран урока “A day at school around the world”.

Общо: 45 ученици

- Брой на специалисти по чуждоезиково обучение, участвали в провеждането на експертна оценка относно формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание по английски език:
  - София – 4 експерти
  - Област София – село Горна Малина – 1 експерт
  - Шумен – 8 експерти
  - Пловдив – 2 експерти
  - Русе – 3 експерти

Общо: 18 експерти

Пилотно изследване

Преди провеждането на анкетното проучване, през м. януари 2018г. се проведе пилотно анкетно изследване, като целта му се изразяваше в установяване на разбирането на формулировката на въпросите в анкетата от учениците, по-конкретно на разбирането на термина „етнос“ (въпроси 2, 3, 7, 10), както и установяване на това дали дължината на анкетата е подходяща за конкретната възрастова група, колко време би отнело попълването ѝ и дали посочването на

етническа принадлежност в демографските данни би представлявало проблем за учениците, както и за техните родители.

В резултат на проведеното пилотно изследване, в анкетната карта се извършиха следните промени: отпадна понятието „етнос“, наложи се да отпадне и етническото самоопределяне, включено в демографската част от анкетата поради несъгласие на родителите за обработване на тези лични данни; редица въпроси претърпяха промяна, за да се фокусират по-точно върху учебното съдържание по английски език, в съответствие с целта на изследването (въпроси 1, 2, 3, 4, 7, 8 и 9). Освен тези промени, в демографската част на анкетната карта понятието „възраст“ се наложи да бъде променено на „години“, тъй като няколко от анкетираните ученици не разбраха значението му.

Основно анкетно проучване

Инструментарниум за събиране на данни от изследваните лица

Проучването е проведено през 2^{ри} учебен срок на уч. г. 2017-та/2018-та чрез анкетен метод за допитване със самопопълване на хартиен носител. Анкетата е полустандартизирана. Анкетната карта се състои от 10 въпроса - 7 затворени, 2 полузатворени и 1 отворен въпрос. Преобладават въпросите от затворен тип, като причината е, че попълването на анкетното проучване трябва да отнема възможно най-малко време, да не обърква и да не отегчава анкетираните лица, което би повлияло на изследването в отрицателен план. Не на последно място стои съображението за обобщаване на резултатите от анкетата, което при повече отворени въпроси би представлявало трудност. Въпреки това, за да бъде по-пълно и информативно изследването са включени 1 изцяло отворен въпрос, както и 2 полузатворени, което дава възможност на учениците да изразят своето мнение и да добавят коментар, като това допринася за информативността на резултатите от анкетното проучване.

2.1.3. Представяне на резултатите от анкетното проучване

- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{ти} клас показват, че част от тях не са запознати със съдържанието на понятието „култура“, следователно е резонно те да бъдат запознати със значението му по достъпен за възрастта им начин, тъй като това понятие е с ключово значение в интеркултурното възпитание.

- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас показват, че с оглед постигане на цели в областта на интеркултурното възпитание е изключително важно в учебното съдържание по чужд език да се интегрират елементи на интеркултурност, а не да се разчита единствено на инициатива от страна на учителя, тъй като интегрирането на елементи на интеркултурност в задачи за формиране на езикова компетентност улеснява учителите и спестява учебно време.
- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас показват, че ако в часовете по езици се полагат усилия за формиране на интеркултурна компетентност, то това се отразява благоприятно на уменията на ученика за общуване с хора от различни етноси.
- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас показват, че ако ученикът е формирал езикова компетентност чрез обучението по английски език, позволяваща му да води елементарен разговор, то той постига успех в установяване на междуличностни отношения с представители на различни културни групи.
- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас показват, че ако ученикът има личен, приятелски контакт с деца от други етноси, то има наличие на положителни нагласи за формиране на интеркултурна компетентност. Освен това, ако ученикът има приятели от друг/и етнос/и, то той/тя има желание да научи повече за различните култури и демонстрира емпатия, толерантност и солидарност спрямо представител на друг етнос.
- Резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас показват, че у учениците са налице качества, свързани с възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност и следователно може да се очаква, че съществува потенциал за възпитателна работа с тях по посока формирането на интеркултурна компетентност чрез специално разработено за тази цел учебно съдържание по английски език с акцент върху измерението „отношения“.

2.2 Експертна оценка относно формирането на интеркултурна компетентност в часовете по английски език в началния етап на основната образователна степен

2.2.1 Концепция на емпиричното изследване

Цел – да се проучи мнението на експерти по чуждоезиково обучение по английски език относно включването на елементи в учебното съдържание, целящи формиране на интеркултурна компетентност у ученици от начална степен и по-конкретно в 4^{-ти} клас на общообразователните училища в страната.

Задачи

- Да се установят нагласите на експертите относно формирането на интеркултурна компетентност в училищна среда, с акцент върху интеркултурните отношения и изграждането на позитивни нагласи и умения за взаимодействие в интеркултурна среда.
- Да се установи дали учебното съдържание и учебната програма по английски език подпомагат формирането на интеркултурна компетентност.
- Да се установят нагласите на експертите към различието.
- Да се установи дали експертите познават понятието „интеркултурна компетентност“ и неговите измерения – знания, умения и отношения.
- Да се установи необходимостта от разработване на методически идеи, целящи формиране на интеркултурна компетентност в часовете по английски език.
- Да се установи върху кои възпитателни измерения на формирането на интеркултурна компетентност да се постави акцентът в разработването на методическите идеи, както и кои методи са най-подходящи за формирането на интеркултурна компетентност в началния етап на основната степен на образование.
- Да се дадат насоки за изготвяне и апробиране на методически идеи, съобразени с рамковите изисквания за обучението по интеркултурното възпитание за началния етап на основната образователна степен (Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 от НАРЕДБА № 13 за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното възпитание от 21.09.2016).

Инструментарииум за събиране на данни от изследваните лица

Проучването е проведено в началото на 2019^{та} г. чрез метода на индивидуалните експертните оценки, по-конкретно чрез самопопълване на интервю в писмена форма (Бижков, Г. 1995: 421). Картата за експертна оценка се състои от 18 въпроса – 7 затворени, 4 полузатворени и 7 отворени въпроса. При 7^{те} на брой затворени въпроси отговорите на 5 от тях са представени под формата на Ликертова скала с 5 позиции, с цел постигане на максимална обективност на отговорите; 2 от затворените въпроси дават възможност за избор между твърдения.

2.2.2 Представяне на резултатите от експертните оценки

- Резултатите от проведените експертни оценки показват, че учителите по английски език в начален етап имат нужда от обучение за да добият представа за целостта на интеркултурната компетентност, като по този начин те биха формирали не само знания и умения, но и нравствени качества у учениците.
- Повечето експерти се обединяват около тезата, че интеркултурната компетентност е необходим компонент от професионалната подготовка и развитие на специалиста по чуждоезиково обучение.
- Експертите показват преобладаващо одобрение за включването на елементи на интеркултурност в учебното съдържание, като половината от тях смятат, че това следва да става във всеки урок.
- Експертите отдават значимост на връзката между интеркултурното възпитание и чуждоезиковото обучение за формирането на интеркултурна компетентност. Потвърждава се мнението на автора за необходимостта от поставяне на възпитателни цели за формиране на конкретни нравствени качества като успешна стратегия за формиране на интеркултурна компетентност.
- Според експертите, инициативата за формиране на интеркултурна компетентност в най-голяма степен принадлежи на учителите и авторите на учебници, следователно може да се очаква че специалистите по чуждоезиково обучение са мотивирани да поемат тази инициатива и биха работили в тази насока с учениците си, при положение, че разполагат с подходящо учебно съдържание.

- Експертите ясно разбират какво учебно съдържание е нужно на учениците за да формират интеркултурна компетентост и в трите ѝ измерения, като акцентират върху усвояването на умения за межкултурно общуване.
- Сред експертите съществува положителна нагласа относно разработването на методика за формиране на интеркултурна компетентност в часовете по английски език, която е част от емпиричното изследване на настоящата дисертационна работа.
- Според експертите акцентът в методиката за формиране на интеркултурна компетентност трябва да се постави в най-голяма степен върху представянето на информация за нравите, обичаите и традициите на етнически общности в и извън България, като на следващото място, те подреждат темите с възпитателна насоченост, развиващи нравствени качества и идеи за игри, проекти и други съвместни и индивидуални дейности.
- Експертите са оценили като най-подходящ метод за формиране на интеркултурна компетентност ролевата игра, следван от извършването на проектна работа и провеждането на дискусии.
- Необходимо е да се насочи вниманието на учителя по чуждоезиково обучение по английски език към значимостта на създаване на критично мислене у учениците, включващо умения за наблюдение, откриване на разлики и прилики, анализ, обяснение, оценка и заключение за наблюдаваните обекти и явления като стъпка по пътя към интеркултурното възпитание.

ГЛАВА ТРЕТА

Емпирично изследване - формиращ етап

3.1 Методически идеи за формиране на интеркултурна компетентност в часовете по английски език в 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен

Цели

- **Информативно-познавателни цели** - да се усвоят знания за различни културни и социални групи и едновременно с това да се преговорят основни лингвистични понятия, изучавани в 4^{-ти} клас;
- **Комуникативно-практически цели** – да се развият умения за осъществяване на ефективна комуникация в мултикултурна среда;
- **Възпитателни цели** – да се формират личностни качества, свързани с измерението „отношения“, като толерантност, емпатия,

позитивна комуникативна нагласа, солидарност, нетърпимост към и противодействие на насилието и равнопоставеност и недопускане на дискриминация.

Задачи

- Усвояване на знания за различни културни и социални групи;
- Усвояване на знания за правата на децата с акцент върху равнопоставеността и уважението с които децата трябва да се отнасят помежду си;
- Преговор и затвърждаване на основни лингвистични понятия, изучавани в 4^{-ти} клас (ниво A1 от CEFR);
- Развитие на умения за сравняване и съпоставяне на собствените идеи с тези на другите, както и развитие на умения за обобщаване и синтезиране на собствените идеи и идеите, представени от други членове на класа; Развитие на умения за изслушване на събеседника;
- Развитие на умения за самостоятелна и екипна работа по зададен казус/проект;
- Формиране на умения за идентифициране на прояви на насилие в училище и да се усвоят стратегии за справяне с тях;
- Затвърждаване и развитие на рецептивните (слушане и четене) и продуктивните (говорене и писане) комуникативни умения;
- Формиране на личностни качества, свързани с измерението „отношения“, като толерантност, емпатия, позитивна комуникативна нагласа, солидарност, нетърпимост към и противодействие на насилието и равнопоставеност и недопускане на дискриминация;
- Развитие на критично мислене, позволяващо възприемане на собствената гледна точка като една възможна, а не единствената правилна;
- Проявяване на толерантност, емпатия и уважение към събеседника;
- Формиране на негативно отношение и нетърпимост към прояви на насилие в училище;
- Формиране на позитивна нагласа за общуване с деца от различни културни и социални групи;

- Формиране на уважение, както към собствената култура, така и към културата на „другия“.

Съдържание

- **Характеристики**

Методическите идеи, представени в настоящата дисертация целят формиране на интеркултурна компетентност чрез специално изготвено, авторско учебно съдържание по английски език за 4^{-ти} клас на началния етап от основното образование.

Настоящата методика е разработена съобразно Рамковите изисквания за резултатите от обучението по интеркултурно образование от Приложение № 4 към Наредба № 13 за от 28.09.2018г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование и съобразно Изискванията за резултатите от обучението по учебния предмет чужд език от Приложение № 2 към Наредба № 5 от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка, както и съобразно Учебната програма по английски език за 4^{-ти} клас (в сила от уч.год. 2019/2020г.) при спазване на определените в нея стандарти, подходи и методи за изучаване на английски език; освен това методиката е съобразена с възрастовите характеристики на учениците и нивото на изучаване на английски език в 4^{-ти} клас, а именно ниво А1² от Общата европейска референтна езикова рамка (ОЕПР или на английски език CEFR), което е регламентирано също така в горепосочената учебна програма.

Тематичните области, обособени в предложената методика за преподаване на английски език са в съответствие с очакваните резултати от обучението, регламентирани от Рамковите изисквания за резултатите от обучението по интеркултурно образование в началния етап на основната образователна степен, представени в Приложение № 4 към Наредба № 13 от 28.09.2018г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование.

Чрез методиката се цели формиране на трите измерения на интеркултурната компетентност: знания, умения и отношения.

---

²Ниво А1 е първото от общо 6 нива (А1 до С2) на владеене на езици, регламентирани от Общата европейска референтна езикова рамка, като владеенето на нивото А1 позволява установяване и поддържане на базово ниво на комуникация на даден език, съставянето на елементарен текст и т.н.

Новият момент в разработените методически идеи, спрямо съществуващото учебно съдържание по английски език, използвано в 4^{ти} клас е акцентът върху измерението „отношения“ и по-специално оказването на възпитателно въздействие по посока формиране на нравствените качества, описани детайлно в теоретичната част от настоящата дисертация, а именно толерантност, емпатия, позитивна комуникативна нагласа, солидарност, нетърпимост към и противодействие на насилието и равнопоставеност и недопускане на дискриминация. Посочените възпитателни измерения на формирането на интеркултурна компетентност са част от авторският модел за формиране на интеркултурна компетентност, представен също в теоретичната част на настоящата дисертация и който стои в основата на разработената методика. Освен това, нов момент в разработваната методика е изборът на тематика за задачите за четене с разбиране. По примера на Майкъл Байръм, който използва за основа на подхода си за формиране на интеркултурна комуникативна компетентност термина “intercultural citizenship” („интеркултурно гражданство“)³, е направен опит за разширяване на тематичните области, чрез които да се формира интеркултурна компетентност в уроците - освен традиционни теми като празници и обичаи присъстват теми като олимпийските игри, спортсменството и параатлетизма, правата на децата, тормоза в училище, теми от ежедневието на децата по света и участието в международен песенен конкурс като детската Евровизия. По този начин в настоящата дисертация се предлага чуждоезиково учебно съдържание, което тематично се стреми да

---

³“*Intercultural citizenship*” („интеркултурно гражданство“ – превод мой) – термин, който изразява резултатите, получени при процес на обучение, комбиниращ целите на езиковото обучение с тези на образованието за активно гражданство. Това се постига чрез формирането на интеркултурна комуникативна компетентност (ИКК) – знания, умения и отношения, позволяващи функционирането в мултикултурна среда чрез развитие на критично мислене, съпоставяне на различните културни перспективи и обективност и формиране на нравствени качества у учениците. (Byram, M. (2013) Foreign language teaching and intercultural citizenship, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1127400.pdf>; “The Development of Intercultural Citizenship in the Elementary School Spanish Classroom”, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1091126.pdf>).

насочи вниманието на децата към общото между тях, независимо от расова, етническа и религиозна принадлежност.

Така поднесено чуждоезиковото учебно съдържание е алтернатива на разпространената у нас практика, формирането на интеркултурна компетентност да се ограничава до теми, свързани с културните традиции и празници на различните етнически групи. Освен това в уроците целенасочено не се използва понятието етнос, нито се използват имената на различните етнически групи, напр. българи, турци, роми и т.н. За обсъждане на чувствителни теми като съжителство и взаимоотношения между различни етнически групи се използват приказни герои като например Мечо и Зайчо, които са близки на децата и са първите техни учители в морални норми и правила. Затова в Урок №10 „Съседи – историята за заека и мечките“ (“Neighbours – the story about the rabbit and the bears”) използваната алегория е похват за обсъждане на чувствителни теми, като така се избягва активирането на предрасъждания и стереотипи, които някои от децата вече имат. По този начин учениците остават непредубедени и вникват в същността на урока без съпротиви и се формира толерантност като се избягват негативните нагласи. Разбира се и в настоящата методика присъстват празници и обичаи, тъй като те са тема, близка до живота на учениците, но разликата се състои в това, че върху тези теми се цели да се надгради като се формират не само знания, но и умения и отношения и като същевременно се стимулират уменията за сравнение и критично мислене у учениците чрез задачи за съпоставяне на прочетеното в текста с живота, бита на учениците в българското училище.

Представените в настоящата методика уроци могат да се използват както самостоятелно, така и като допълнение към използваното понастоящем в българското училище учебно съдържание по английски език. Въпреки че уроците са създадени да въздействат максимално на ученика в своята цялост, би могло при липса на учебно време те да се разделят на отделни компоненти, напр. възможно е да се използва само задачата за четене с разбиране без да се правят останалите упражнения, или някое от останалите упражнения да се даде на учениците за самостоятелна работа вкъщи. Също така няма зададен определен ред на преподаване на всеки урок, тоест подредбата им не следва строго определена последователност, както и е възможно да се преподаде пълният набор от 10 урока (което би оказало максимално възпитателно

въздействие), но при липса на учебно време е възможно да се използват и по-малък брой от уроците, като все пак е добре този брой да не се свежда само до един два урока, тъй като колкото по-продължителен период от време обхванат уроците, толкова повече знания, умения и отношения ще могат да формират учениците. По този начин, представеното учебно съдържание става „гъвкаво“ и полесно използваемо за учителя в случай на недостиг на учебно време, но наличие на мотивация от негова страна за разнообразяване на учебното съдържание чрез предложените методически идеи.

• **Компоненти**

Настоящата методика за формиране на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език включва 10 урока, като чрез всеки от тях се оказва възпитателно въздействие по посока формиране на толерантност, емпатия, позитивна комуникативна нагласа, солидарност, нетърпимост към и противодействие на насилието и равнопоставеност и недопускане на дискриминация. Въпреки че уроците са разработени така, че всеки от тях да обхваща формирането на всички от гореспоменатите нравствени качества, в някои уроци е поставен по-силен акцент върху някое определено възпитателно измерение, например в Урок №6 „Тормозът в училище – историята на младия Кристиано Роналдо“ (“Bullying – the story of the young Cristiano Ronaldo“) се акцентира върху оказването на възпитателно въздействие по посока формиране на личностните качества нетърпимост към и противодействие на насилието и равнопоставеност и недопускане на дискриминация, а в Урок №9 „Историята за слона“ (“The story about the elephant“) се акцентира върху формирането на емпатия и солидарност.

Трябва също така да се отбележи, че въпреки че разработените уроци имат за основна цел формирането на интеркултурна компетентност, то те изпълняват и лингвистична цел като упражнение на граматически и лексикални категории, както и развитие на четирите езикови умения: четене, писане, слушане и говорене. Така се постига формиране едновременно както на интеркултурна, така и на езикова компетентност, което има за цел да убеди учителя да използва представените методически идеи без да се притеснява, че са нещо „допълнително“ и „утежняващо“ работата му, което е важен фактор за мотивацията на учителя да използва предложеното учебно съдържание.

Структурата на всеки урок е следната: кратка уводна част, която служи за въвеждане на учениците в темата на урока, задача за четене с разбиране (ядрото на урока), дискусия/групова работа, заключителна част – обобщение на наученото и кратко мотивационно упражнение, както и идеи за допълнителна работа – задачи за индивидуална домашна работа/ работа в клас и задачи за групова работа (проект) в клас или вкъщи.

Изборът на елемент, който да изпълнява функцията на ядро в уроците, а именно задача за четене с разбиране (reading comprehension) се обуславя от факта, че учениците на тази възраст все още четат приказки и се впечатляват от героите в тях, като те могат да им служат като пример за подражание или като пример за неадекватно и нежелателно поведение в дадена ситуация. Учениците могат да съпреживяват заедно с героите и тъй като те не са реални хора/ хора от тяхното обкръжение, то учениците са непредубедени спрямо тези герои. Това е важен фактор за оказване на възпитателно въздействие и за развитие на уменията за обективна преценка на дадена ситуация, както и за развитие на критично мислене, като разбира се тези умения са в началото на своето развитие при учениците от 4^{-ти} клас, но за да се развият пълноценно по-късно следва да се започне с изграждането на основата им. Историите, включени в уроците са специално създадени от автора като за основа са използвани различни източници, с цел да вълнуват учениците, също така самите герои са избрани внимателно така, че да предизвикат емоционална реакция и емпатия у учениците. Според резултатите от анкетното проучване сред ученици от 4^{-ти} клас, представени в настоящата дисертация, повечето от тях реагират с проява на емпатия при запознаване с история в която героят изпитва негативни емоции, тоест по този начин може да се окаже възпитателно въздействие върху учениците. Ето защо задачите за четене с разбиране, включващи интересна история заемат централно място в урока. Към съответния текст са представени и въпроси за размисъл и дискусия, с което се цели насърчаване на уменията за критично мислене, съпоставяне и сравнение по зададената тема. Тези дискусии в някои случаи са представени под формата на отборна игра, има и въпроси за индивидуална работа, като по този начин се цели да се обхванат максимален брой ученици, както тези, които предпочитат да работят индивидуално така и тези, които не се затрудняват да работят в екип.

Използваните *методи и похвати* като част от представената методика са подчинени на целите, представени в началото на настоящата част от дисертационното изследване, които най-общо казано се фокусират върху формирането на толерантност. Те са съобразени и с резултатите от проведените експертни оценки със специалисти по чуждоезиково обучение, които посочват като най-подходящи за формирането на интеркултурна компетентност методите *ролева игра, дискусия и проектна работа*, като дискусията и проектната работа присъстват във всеки урок, а ролевата игра там, където е най-подходящо според темата на урока, в случая в три от уроците.

Всеки урок е придружен от *методическо ръководство за учителя*, като ясно са поставени целите на урока, разделени според основните измерения на интеркултурната компетентност, а именно знания, умения и отношения. Описани са и лингвистичните цели на урока, както и последователността на дейностите, заложи в урока и детайлното описание на тези дейности. Включени са варианти за работа като е даден избор и възможност за импровизация от страна на учителя в зависимост от конкретните особености на неговите ученици.

3.2 Формиращ възпитателен експеримент с ученици от 4^{ти} клас на началния етап на основната образователна степен – апробиране на методически идеи за формиране на интеркултурна компетентност

Цел

- Да се установи дали и в каква степен чрез обучението по английски език, при използване на специално разработена методика у учениците се формира интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“. Реализираното възпитателно въздействие е по посока формиране на личностни качества, присъщи на възпитаната в интеркултурност личност и основа за изграждане на пълноценни отношения за взаимодействие в интеркултурна среда.

Задачи

- Разработване на 10 урока по английски език, целящи формиране на интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“.
- Установяване на наличие на възпитателно въздействие по посока формиране на интеркултурна компетентност с акцент върху измерението „отношения“ чрез отчитането на честотата на срещане на разработените за целта критерии и показатели.
- Установяване на нагласите на учениците по отношение на представеното учебно съдържание след оценка на получените резултати.

Изследователски инструментариум

• Десет тематични урока:

- “Holi” („Холи – индийски празник“);
- “Child rights” („Правата на децата“);
- “The Olympic Games” („Олимпийските игри“);
- „Birthdays around the world” („Рождените дни по света“);
- “A day at school around the world” („Един ден в училище по света“);
- “Bullying – the story of the young Cristiano Ronaldo” („Тормозът в училище – историята на младия Кристиано Роналдо“);
- “Junior Eurovision” („Детската Евровизия“);
- “Paralympic athletes” („Параолимпийците“);
- “Friendship – the story about the elephant” („Приятелство – историята за слона“);
- “Neighbours – the story about the rabbit and the bears” („Съседи – историята за заека и мечките“).

Разработените уроци са представени като приложения към дисертационния труд.

- **Методи за работа в учебния час**
Дискусия, беседа, работа в група, игра, похвала
  - **Методи за регистриране и оценка на наблюдаването**
    - Протокол за наблюдение на урока (observation protocol) – попълнен от провеждащия експеримента (self-observation protocol) и от наблюдаващия експеримента учител по английски език (peer observation protocol), с цел постигане на по-високо ниво на обективност на резултатите;
    - Карта за оценка на урока (анонимна) от учениците, участващи в експеримента.
  - **Критерии и показатели за оценка на изведените резултати**
    - ✓ **Протокол за наблюдение на урока:**
      - Критериите, включени в протокола за наблюдение на урока представят трите измерения на интеркултурната компетентност (знания, умения и отношения), като в измерението „отношения“ са включени шест специфични критерия, свързани с наличието на възпитателно въздействие по посока формиране на толерантност, емпатия, солидарност, равнопоставеност и недопускане на дискриминация, нетърпимост към и противодействие на насилието и позитивна комуникативна нагласа;
      - На всеки от тези критерии съответства показател/група от показатели, чиято честота на срещане (съответно 1-ното един ученик, 2- част от учениците, 3-всички ученици) потвърждава или отрича в различна степен наличието на определените критерии в поведението на изследваните лица.
    - ✓ **Карта за оценка на урока:**
      - Брой на учениците посочили един от възможните отговори на трите въпроса (за всеки урок картата за оценка съдържа три въпроса с три възможни отговора: „Да“, „Не“ и „Не знам“, които са представени под формата на емотикони: усмихнато човече за „Да“, тъжно за „Не“ и двуомящо се човече за „Не знам“).
- Участници в експерименталното изследване**
- 26 ученици от 4^{ти} „Б“ клас, с които е апробиран урока „Birthdays around the world“; 19 ученици от 4^{ти} „А“ клас, с които е апробиран урока “Bullying – the story of the young Cristiano Ronaldo” и 25 ученици от 4^{ти} „Б“ клас, с които е апробиран урока “A day at school around the world”. Всички ученици са от едно и също СУ в гр. София, а експерименталното

изследване е проведено през 2^{-ри} учебен срок на 2018^{-та}/2019^{-та} учебна година.

- В провеждането на експеримента участват още: преподаващият учител, водещ експеримента (авторът на дисертационната работа), наблюдаващ учител (учителят по английски език на учениците, които са участници в експеримента). Наблюдаващият учител е присъствал е по време на трите урока и е попълнил три броя протоколи за наблюдение на урока.

Резултати от проведения възпитателен експеримент:

- Резултатите от проведения възпитателен експеримент с ученици от 4^{-ти} клас показват, че те не се затрудняват да открият разликите между дадени категории, но изпитват затруднение да открият сходства, както и да направят обобщение и извод за дискутираните прилики и разлики което показва, че следва да се работи за развитие и усъвършенстване на уменията за прилагане на анализ и синтез при работа с текстови задачи в часовете по английски език, като по този начин да се поставят основите на критично мислене у подрастващите ученици. Това ще подпомогне не само работата на учениците в часовете по чужд език, но и по български език и литература, където е необходимо те да могат да разсъждават и да аргументират мнението си по дадена тема.
- Резултатите от проведения възпитателен експеримент с ученици от 4^{-ти} клас показват, че ако на учениците се представи специално разработено учебно съдържание с акценти, възпитаващи в нравствени качества присъщи на интеркултурно-възпитаната личност, броят на учениците проявяващи тези качества се повишава.
- Резултатите от проведения възпитателен експеримент с ученици от 4^{-ти} клас показват, че учениците имат желание да формират допълнителни знания, умения и отношения по темите на апробираните уроци, тъй като учебното съдържание е провокирало любопитство и интерес у тях.
- В резултат на експеримента е осъществено възпитателно въздействие в посока формиране на личностни качества, присъщи на интеркултурно-възпитаната личност.

- С възпитателния експеримент успешно се апробира учебно съдържание по английски език с акцент върху измерението „отношения“. Проведеният експеримент установи нагласите на учениците по отношение на предложеното учебно съдържание.
- За краткото време на експеримента най-високи резултати се наблюдават по отношение на измерението „знания“. Наблюдават се положителни тенденции и в изграждането и на останалите измерения на интеркултурната компетентност, а именно „умения“ и „отношения“.
- За краткото време на един учебен час и наличието на интерес от страна на учениците към апробираното съдържание доведе до очаквано възпитателно въздействие по посока формиране на позитивна комуникативна нагласа.
- Проведеният възпитателен експеримент показва, че апробираното учебно съдържание поставя основи и създава предпоставки за изграждане и на останалите възпитателни измерения на формирането на интеркултурна компетентност, тъй като за оказването на възпитателно въздействие по посока тяхното формиране и усъвършенстване е необходимо повече време.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ – РЕЗЮМЕ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Представените в рамките на дисертационния труд резултати и изводи от извършените теоретично и емпирично изследване показват още веднъж **актуалността на разработвания проблем**, а именно необходимостта от дефиниране на възпитателни измерения на формирането на интеркултурна компетентност чрез чуждоезиково учебно съдържание, както и на практическото им приложение посредством създаването на авторска методика. Тази актуалност се обуславя от започналия преди години процес на глобализация, който все повече засяга България като страна-членка на Европейския съюз и съответно я задължава да спазва европейското законодателство, част от което е политиката за свободно придвижване на хора в рамките на съюза. Именно тази политика в контекста на бежанските вълни, предизвикани от военни конфликти и лоши условия на живот в Африка, заливащи Европа предизвиква полемики, както на европейско, така и на държавно ниво в РБългария. Появи се изразен евроскептицизъм и с него тенденция към капсулиране в собствената

гледна точка, с цел съхраняването на културата и традициите на собствената държава. Тези притеснения са основателни, тъй като част от бежанците или икономическите емигранти, пристигнали в Европа не се съобразяват с порядките на приемащата култура и дори в някои случаи извършват престъпления, като след атаките в Париж от 2015г. се установи, че това не е проблем само при новодошлите, а и у тези, които са родени и израснали в Европа, но са станали жертва на дискриминация поради етническата си принадлежност и са решили да отмъстят, макар и на невинни за съдбата им хора. Полемиките по тези проблеми продължават до днес като в крайна сметка някои държави избират да затворят границите си, а други – да приемат чужденците. Един проблем, обаче продължава да стои пред Европа – ако за всички тези хора, които вече са между нас не се положат усилия да бъдат интегрирани, то сме изправени да изпитаме отново и отново ужасяващия сценарий от Париж. Следователно в търсенето на решения за справяне с тази ситуация едно от тях е да се предостави инициатива на образователната система в процеса на формиране на интеркултурна компетентност у учениците – независимо какъв е техният етнически произход, тъй като ако училището не възпита у учениците толерантност, то това „празно“ пространство в тяхното съзнание ще се изпълни с предрасъдъци.

Отговор на това предизвикателство дава интеркултурното възпитание, което не е равностойно на културна асимилация, а напротив – то развива знания, умения и отношения за вникване в гледната точка на другия, за осъзнаване на собствената култура като една от многото възможни перспективи и подходи към живота. Особено ценно в тази връзка е изграждането на личностни качества, свързани с универсални морални ценности – толерантност, емпатия, положителна нагласа за общуване, солидарност, ненасилие и равнопоставеност, защото тези качества съдействат за облагородяването на личността и проявата на алтруизъм и просоциално поведение към всеки член на обществото без значение от къде идва той или как изглежда, какви специални потребности има. Култивирането на тези качества у личността от най-ранна детска възраст би съдействало не само за постигане на целите на интеркултурното възпитание, но и на възпитанието изобщо. Това важи с особена сила днес, когато за обществото ни е трудно да се обедини около обща кауза, а процесът на алиенация капсулира всеки в собствената му непосредствена среда. Именно затова учениците

следва да формират позитивна комуникативна нагласа и умения за критично мислене, за да могат да изградят собствено мнение за даден човек, основано на собствени наблюдения и разсъждения, а не на предразсъдьци за неговия етнос, религия или социално положение и при нужда да проявят емпатия и солидарност към нуждаещ се като се притекат на помощ, а не да гледат безучастно или по-циничното - да снимат с телефона си.

Формирането на тези личностни качества се оказва изключително подходящо за интегриране в рамките на учебното съдържание по чужд език и по-конкретно английски език в системата на училищното образование в РБългария, тъй като както бе подробно разяснено в настоящата дисертация, обучението по език и особено по чужд език е естествена среда за представяне на културна тематика поради връзката помежду им, но въпреки това в учебното съдържание по английски език, използвано масово в българското училище елементи на интеркултурност почти липсват, като за формиране на интеркултурна компетентност се разчита основно на инициатива от страна на учителя.

Поради горизложените причини в настоящия дисертационен труд бяха установени нагласите на ученици от няколко български града спрямо формирането на интеркултурна компетентност чрез учебното съдържание по английски език, както и на експерти по чуждоезиково обучение – учители, университетски преподаватели и експерти от Регионално управление на образованието като се установи, че техните нагласи за формирането на интеркултурна компетентност са преобладаващо положителни, както за усвояването на знания и умения, така и за формирането на отношения. Трябва да се отбележи, че учителите осъзнават своята решаваща роля в процеса на формиране на интеркултурна компетентност у учениците и подчертават, че тя може да се осъществи с наличието на подходящо учебно съдържание.

Въз основа на тези резултати бе изготвена авторска методика от 10 урока по английски език за оказване на възпитателно въздействие по посока формиране на личностни качества, присъщи на интеркултурно компетентната личност, от която с ученици от столично училище бяха апробирани 3 урока. Най-високи резултати по зададените в рамките на възпитателния експеримент критерии се наблюдават по отношение на измерението „знания“. Наблюдават се положителни тенденции и в изграждането и на останалите

измерения на интеркултурната компетентност, а именно „умения“ и „отношения“.

Следователно, горепосочените резултати показват, че **емпиричното изследване** на проблемите, засегнати в дисертационния труд **е осъществило своите цели, доказвайки хипотезата**, заложена в настоящата дисертация.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Бижков, Г. (1995) Методология и методи на педагогическите изследвания, София: АСКОНИ – ИЗДАТ, 1995г.
2. Жечева, Н. (2015) Формирование емпатии у учеников для целей интеркультурного воспитания с помощью языкового учебного содержания, В: Сборник материалов XI Региональной научно-практической конференции аспирантов, соискателей, молодых ученых и магистрантов. „Исследовательский потенциал молодых ученых: взгляд в будущее“ , Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, Тула, Россия.
3. Закон за предучилищното и училищното образование, Обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.
4. Иванов, И. (2003) Развитие на интеркултурна компетентност. – В: Образованието и предизвикателствата на 21 век. Шумен.
5. Иванова, Н. (2010) Обучението по български език и литература в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен, Планета-3, София
6. Наредба № 5 от 30.11.2015 г. за общообразователната подготовка Обн. - ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., в сила от 08.12.2015 г. Издадена от министъра на образованието и науката
7. Приложение № 4 към чл. 14, ал. 2, т. 4 от Наредба № 13 от 21.09.2016г. за гражданското, здравното и интеркултурното образование Обн. - ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г., в сила от 11.10.2016 г. Издадена от министъра на образованието и науката
8. Рангелов, С. (2005) Методически основи на ранното чуждоезиково обучение, Архимед-ПП, София
9. Стефанова, П. (2015) Методика на обучението по съвременни езици, НБУ, София
10. Учебна програма по английски език за IV клас (Общообразователна подготовка), (2017) утвърдена със Заповед № РД09-5778 от 22.11.2017 г. на министъра на образованието и науката.
11. Хофстеде, Херрт (2001) Култури и организации. Софтуер на ума, София: Класика и стил.
12. Хофстеде, Х. Я., Пидърсън, П., Хофстеде, Х. (2003) Изследване на културата, София: Класика и стил.
13. Цветкова, Н. (2012) Развиване на межкултурна комуникативна компетентност в обучението по английски език в 8.клас на профилираните училища и паралелки (интензивно изучаване),

- дисертация за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“, СУ „Св. Климент Охридски“.
14. Чавдарова-Костова, С. (2001) Интеркултурно възпитание, Веда Словена, София.
  15. Чавдарова-Костова, С. (2005а) Интеркултурното възпитание като средство за формиране на толерантност в мултикултурните общества. – В: Етническото многообразие и обединяващата се Европа. Център за исторически и политологически изследвания, Фондация “Солидарно общество”, Фондация “Жан Жорес”, София.
  16. Чавдарова-Костова, С. (2005б) Интеркултурно възпитание В Теория на възпитанието. Съст. Л. Димитров, Изд. „Веда Словена – ЖГ“, стр. 389 – 404, София
  17. Чавдарова-Костова, С. (2010) Съвременни предизвикателства пред интеркултурното възпитание. ИК „Образование“, София.
  18. Чавдарова-Костова, С. (2011а) Европейски интеркултурен диалог чрез образование В Европейско образование. Документи. Добри практики.
  19. Чавдарова-Костова, С. (2011б) Идеята „Равен достъп до образованието“ (политически и концептуални основания), Изд. „Образование“, София.
  20. Чавдарова-Костова, С. (2012г) Глобални и европейски измерения на университетската педагогическа подготовка на учителите в областта на интеркултурното възпитание, Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Том 104, стр. 195 – 227, София.
  21. Чавдарова-Костова, С. (2017) Възпитанието в структурата на семейните отношения, УИ „Св. Климент Охридски“, София.
  22. Чавдарова-Костова, С. (2019) Приобщаващо образование, УИ „Св. Климент Охридски“, София.
  23. Arasaratnam, L. A. (2009) The development of a new instrument of intercultural communication competence. –Journal of Intercultural Communication, 20.
  24. Bennett, Ch. L. (1995) Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice, 3rd ed. Allyn and Bacon, Boston.
  25. Bennett, M. (2011) A Developmental Model of Intercultural Sensitivity.
http://www.idrinstitute.org/allegati/IDRI_t_Pubblicazioni/47/FILE_Documento_Bennett_DMIS_12pp_quotes_rev_2011.pdf, 18.07.2015.
  26. Byram, M. (1997) Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

27. Byram, M., Perugini, D.C., Wagner, M. (2013) The Development of Intercultural Citizenship in the Elementary School Spanish Classroom, *Learning Languages Contents* 18(1).
28. Childs, J.B. (2003) *Transcommunitality: From the politics of conversion to the ethics of respect*. Philadelphia: Temple University Press.
29. Cole, E.G., & Luna, Z.T. (2010) Making coalitions work: Solidarity across difference in U.S. feminism. *Feminist Studies* 36 (1).
30. Council of Europe (2008) White Paper on Intercultural Dialogue [CM(2008)30 final 2 May 2008]. Strasbourg: Committee of Ministers, Council of Europe.
31. Council of Europe Language Policy Portal <https://www.coe.int/en/web/language-policy/home> (25.03.2017r.)
32. Davis, D. (2010) Middle Childhood Development (chapter 11). In *Child Development: A Practitioner's Guide* (3rd ed.). New York, NY: The Guilford
33. Deardorff, D.K. (2006) Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization –*Journal Studies in International Education*, 10(3).
34. Hall, E., Hall, M. R. (1990) *Understanding Cultural Differences*, Intercultural Press, INC., Maine, USA.
35. PressDe Queiroz, J.M., M. Zolkovski (1994) *L'interactionnisme symbolique*, Renn.

Приноси на дисертационния труд:

1. Съдържателно разработване на възпитателните измерения на формирането на интеркултурна компетентност.
2. Изследване и анализ на нагласите на ученици относно формирането на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език и на мнението на специалисти по чуждоезиково обучение относно формирането на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език в началното училище.
3. Разработване на методика за формиране на интеркултурна компетентност чрез учебно съдържание по английски език за 4^{-ти} клас на началния етап на основната образователна степен с акцент върху измерението „отношения“.
4. Използване и адаптиране за българската учебна среда на подхода за преподаване на чужд език с цел формиране на интеркултурна компетентност „Интеркултурно гражданство“ на Майкъл Байръм.

Списък с публикации по темата на дисертационния труд

1. **Жечева, Н. (2019) Възпитателен потенциал на учебните програми по български език и литература и чужд език за формиране на интеркултурна компетентност**, под печат в списание „Професионално образование“, бр. №5 на издателство „Аз-буки“, 2019г.
2. **Жечева, Н. (2019) Promoting Social Inclusion through the Development of Intercultural Competence in Foreign Language Education** *In* Inkluzja Społeczna – ryzyko i nadzieja, Redakcja naukowa: Ewa Jówko, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, p.115-125, Siedlce, Polska, 2019.
3. **Жечева, Н. (2017) Модели на формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда** *В* Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, том 110, 2017г.
4. **Жечева, Н. (2014) Формирование эмпатии у учеников для целей интеркультурного воспитания с помощью языкового учебного содержания** *В* Сборник на XI Региональной научно-практической конференции аспирантов, соискателей, молодых ученых и магистрантов. „Исследовательский потенциал молодых ученых: взгляд в будущее“ , Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, Тула, Россия, 2014г.
5. **Жечева, Н. (2014) Формиране на интеркултурна компетентност у бъдещи професионалисти в сферата на чуждоезиковото обучение** *В* Сборник на конференция с международно участие „Психолого-педагогически проблеми на развитието на личността на професионалиста в условията на университетското образование” в Китеп, 2014г.
6. **Жечева, Н. (2014) Елементи на интеркултурност в учебници по английски език за чуждоезиково обучение** *В* Сборник на конференция с международно участие „Съвременни предизвикателства пред педагогическата наука”, организирана от Факултета по педагогика, СУ „Св. Климент Охридски”, София, 2014 г.